

Wojciech Eckert*

ODBUDOWA FORTYFIKACJI KOŻUCHOWA. PONOWNE WYKORZYSTANIE SYSTEMU OBRONNEGO W PRZESTRZENI WSPÓŁCZESNEGO MIASTA

THE FORTIFICATION OF KOŻUCHÓW CAN BE RESTORED. REUSE OF OLD DEFENSE SYSTEMS IN URBAN SPACE OF MODERN CITIES

Koźuchów, podobnie jak inne nieco zapomniane i zaniedbane miasta szuka sposobów na powstrzymanie dalszej degradacji, a nawet sposobów na ożywienie i rozwój. Jednym z nich może być ponowne wykorzystanie systemu obronnego w przestrzeni współczesnego starego miasta. Zachowane w dobrym stanie mury obronne, baszty, basteje oraz fosa a także zamek, będący elementem tego systemu, mogą stać się największą atrakcją turystyczną Koźuchowa a także regionu. W ten sposób fortyfikacje Koźuchowa, które kiedyś chroniły miasto przed zniszczeniem dzisiaj znów mogą przyczynić się powstrzymania jego degradacji a nawet być czynnikiem miastotwórczym.

Słowa kluczowe: przestrzeń miejska, współczesne miasto, fortyfikacje, system obronny

Koźuchów, today somewhat abandoned and neglected town, is eagerly seeking for any means of stopping the progressive degradation that could, perhaps, secure some kind of development in the future. One of those could be reuse of former very well preserved defense system – old walls, bastions and towers. When restored, they can become an attractive point of interest for extended tourist movement bringing economical activity not only to the town but also to the entire region. The fortifications, that have saved the town from being plundered and destroyed many times in the past centuries, can save the town again.

Keyword: reuse, urban space, modern city, fortification, defense system

* Eckert Wojciech, dr inż., Uniwersytet Zielonogórski, Wydział Inżynierii Lądowej i Środowiska, Instytut Budownictwa, Zakład Budownictwa Ogólnego i Architektury.

W województwie lubuskim jest wiele miast i miasteczek, które do dnia dzisiejszego nie podniosły się całkowicie ze zniszczeń wojennych oraz zaniedbań ostatnich kilkudziesięciu lat. Jednym z nich jest Kożuchów, wspaniałe miasto o średniowiecznym rodowodzie, bogatej historii, w którym zachował się czytelny średniowieczny układ urbanistyczny a także liczne zabytki budownictwa i architektury. Do najcenniejszych z nich należy gotycki kościół, zamek oraz miejskie fortyfikacje.

Kożuchów, podobnie jak inne nieco zapomniane i zaniedbane miasta, szuka sposobów na powstrzymanie dalszej degradacji a nawet sposobów na ożywienie i rozwój. Jednym z nich może być ponowne wykorzystanie systemu obronnego w przestrzeni współczesnego starego miasta.

W tym roku powstał projekt rewitalizacji starego miasta w Kożuchowie, którego najważniejszym elementem jest koncepcja zagospodarowania dla celów turystycznych reliktywów średniowiecznego systemu obronnego. Zachowane w dobrym stanie mury obronne, łupinowe baszty, basteje oraz fosa, a także zamek, będący elementem tego systemu, mogą stać się największą atrakcją turystyczną Kożuchowa, jak również regionu. Wykorzystanie dla celów komercyjnych fortyfikacji nie tylko ożywi starówkę ale przede wszystkim korzystnie wpłynie na zmiany w przestrzeni centrum miasta. Uporządkowane zostaną ciągi komunikacyjne oraz tereny zielone, usunięte zostaną obiekty szpecące miasto, renowacji poddane zostaną zniszczone i zaniedbane budynki, wolne przestrzenie zostaną zabudowane i zagospodarowane.

W ten sposób fortyfikacje Kożuchowa, które kiedyś chroniły miasto przed zniszczeniem dzisiaj znów mogą przyczynić się powstrzymania jego degradacji a nawet być czynnikiem miastotwórczym.

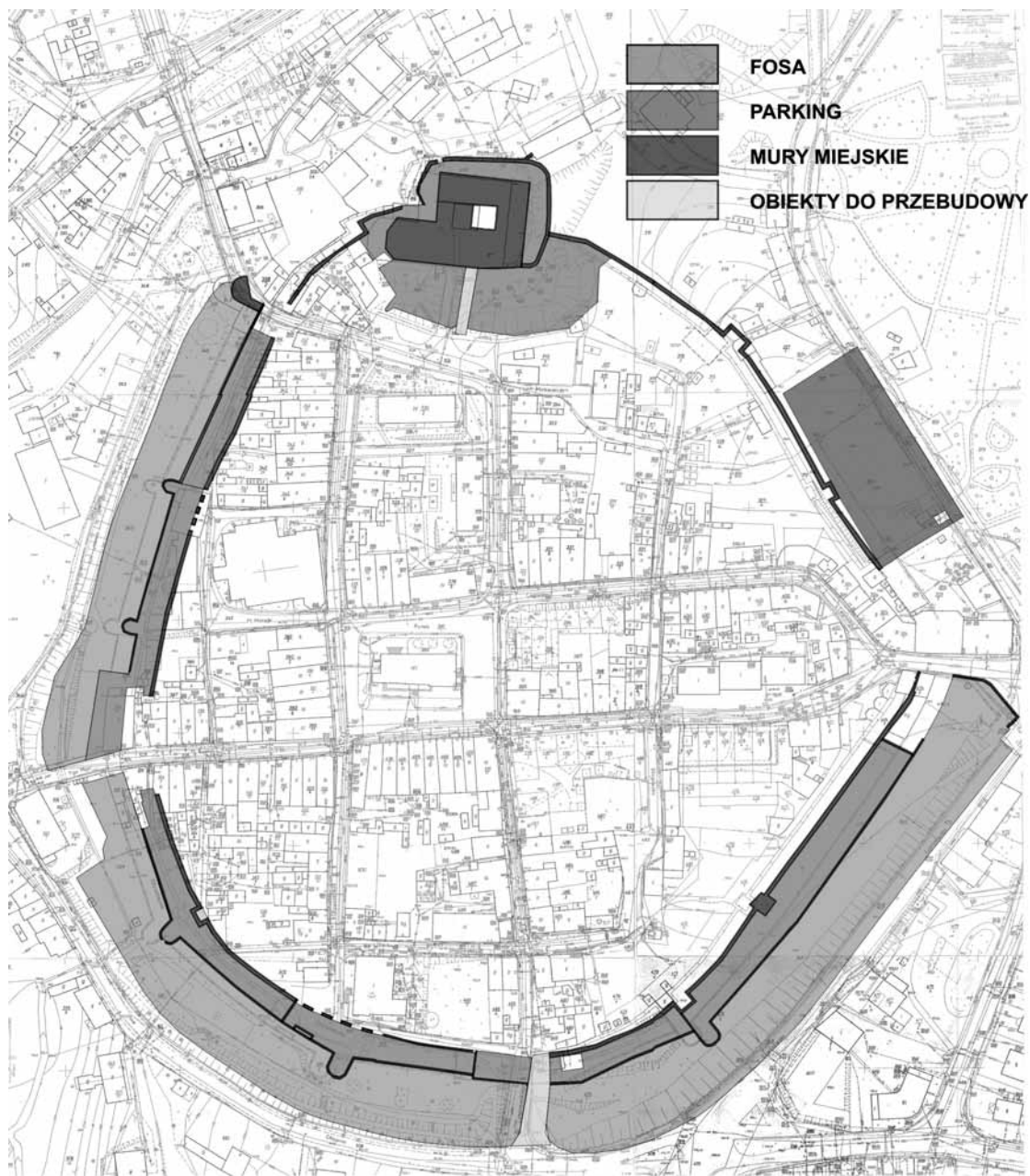
Jak wspomniano, Kożuchów należy do najstarszych miast Środkowego Nadodrza. W materiałach archiwalnych nazwa Kożuchów (Cosuchov) pojawiła się po raz pierwszy w roku 1273. Dokument, wysta-

wiony przez księcia głogowskiego Henryka III, jest potwierdzeniem umowy zawartej w 1253 roku między Konradem I i biskupem wrocławskim Tomaszem, a wśród świadków, którzy podpisali pergamin, jest kasztelan kożuchowski Dietrich (Dietrich castelanus in Cosuchov) oraz proboszcz Kożuchowa Henryk. Kożuchów był wówczas ukształtowanym miastem i znajdował się w granicach księstwa głogowskiego.

We wczesnym średniowieczu prawdopodobnie istniał tu gród, który wchodził w skład państwa plemiennego Dziadoszan. W pobliżu grodu krzyżowały się ważne szlaki handlowe wiodące z Wrocławia do Krosna. Korzystne położenie grodu sprawiło, że w jego pobliżu rozwinęła się osada targowa, która już w 1125 roku posiadała swój kościół. Na początku XIII stulecia Kożuchów był już znacznym ośrodkiem miejskim, złożonym z rozproszonych członów osadniczych: grodu, osady targowej, rzemieślniczego podgrodzia z kościołem, komory celnej, karczmy i młyna.

W pierwszej połowie XIII wieku, prawdopodobnie za czasów Henryka Brodatego (1202-1238), doszło do wytyczenia miasta o regularnym rozplanowaniu. Miasto lokacyjne zajmowało niewielki obszar, całe założenie stanowił prostokątny rynek i otaczające go kamienice z działkami oraz plac, na którym stał jednonawowy kościół i cmentarz. Budynki mieszkalne były płytkie, powiększenie nastąpiło później wraz z powstaniem uliczek (dzisiejsza ul. Kościelna, Klasztorna, Legnicka, Daszyńskiego, Limanowskiego, Obywatelska, 1 Maja) wychodzących pod kątem prostym z narożników rynku. Wznoszono wówczas domy drewniane, parterowe, z otwartymi przejazdami na zaplecza posesji, gdzie znajdowały się ogrody warzywne i zabudowa gospodarcza. W pobliżu miasta, w odległości około 70 m na północ, znajdował się zamek i młyn wodny. W połowie XIII wieku, w miejscu dawnej świątyni, wzniesiono kościół murowany trójnawowy z długim prostokątnym prezbiterium. Około połowy XIII wieku, za zgodą księcia głogow-

Koźuchów. Koncepcja zagospodarowania systemu obronnego miasta / Reusing old fortifications in Koźuchów.
A conceptual design

skiego Konrada, teren Koźuchowa został powiększony do wielkości objętej później obwarowaniami. Powstały nowe ulice (dzisiejsza ul. Mickiewicza, Głogowska, Krzywoustego), a dotychczasowe zostały przedłużone.

W 1253 roku książę Konrad dokonał translokacji prawnej miasta, nadając prawa magdeburskie i zezwalając na budowę obwarowań. Przypuszcza się, że analogicznie do Głogowa, miasto zostało otoczone wałem i palisadą. Pod koniec XIII wieku w większości miast śląskich, a wśród nich i w Koźuchowie, wały z palisadami zastąpiono murami z kamienia polnego układanego warstwowo. Mury w Koźuchowie miały wysokość ponad 8,0 m i grubość od 1,5 do 1,9 m. Od strony wewnętrznej w górnej partii zwężyły się uskokowo tworząc osłonięty od zewnątrz ganek o szerokości ok. 1,0 m. Ganek umożliwiał komunikację między basztami, rozmieszczonymi na całym obwodzie murów co 48,0–58,0 m. Baszty były wyższe, wysunięte przed lico murów, otwarte od wewnątrz, zwieńczone drewnianymi hurdycjami. Mury otoczono fosą o szerokości do 22,0 m i wałem ziemnym o wysokości 6,0 m. Wjazd do miasta umożliwiły przerzucone drewniane zwodzone mosty przed bramami. Trzy bramy Głogowska, Krośnieńska i Żagańska były budowlami piętrowymi z przejazdem w parterze i pomieszczeniem dla strażników na piętrze. W XV wieku system obronny został wzmocniony drugim pasem murów, rozciągających się od zachodniego skrzydła zamku do bramy Głogowskiej, wyposażonych w półkoliste basteje. Bramy składały się z dwóch przejezdnych budynków połączonych obmurowaną szyją, przerzuconą nad fosą. Po pożarze w 1764 roku część fortyfikacji została rozebrana i wykorzystana do odbudowy domów.

Podstawą gospodarki Koźuchowa w średniowieczu było rzemiosło i handel. Na terenie miasta działało kilka silnych organizacji cechowych: sukiennicy, tkacze, kuśnierze, rzeźnicy, kowale, stolarze, piwowarzy. Ważną rolę odgrywało również rolnictwo, upra-

wiano przede wszystkim zboża i winną latorośl. Ponadto zajmowano się hodowlą owiec. Przywileje, którymi władcy księstwa obdarowywali miasto sprzyjały jego rozwojowi. W połowie XV wieku Koźuchów otrzymał prawo bicia własnej monety. W latach 1340–1369, z fundacji księcia Henryka V, wybudowano nowy kościół parafialny (poprzedni kościół farny spłonął w 1339 roku). Kilka lat wcześniej za murami miasta powstał ufundowany przez Henryka IV szpital, obok niego wzniesiono kościół św. Ducha. W 1489 roku został zbudowany nowy ratusz, rozrastały się również przedmieścia.

Na przełomie XV i XVI wieku księstwo głogowskie i Koźuchów przeżywały swój rozkwit. Książę Zygmunt Jagiellończyk usadowił na zamku w Koźuchowie silny oddział, którego zadaniem było zwalczanie rozbójnictwa. W 1516 roku koźuchowski zamek wszedł w posiadanie Jana von Rechenberga. Za jego rządów wprowadzono w mieście luteranizm.

W XIV–XV wieku utrwalił się model wąskiej działki, budynki były sytuowane szczytowo do ulicy. Po pożarze w 1554 roku cała zabudowa wokół rynku została wzniesiona z kamienia i cegły, piwnice i mury dwóch kondygnacji nadziemnych zachowały się do dzisiaj. Po następnym pożarze w 1764 roku władze miejskie nakazały stosować przy odbudowie trzy kondygnacje dla kamienic rynkowych i dwie dla zabudowy poza strefą rynku.

Wydarzenia wojny trzydziestoletniej były dotkliwe dla miasta, z obecnością wojska wiązały się pożary, gwałty, grabieże, prześladowania religijne. Po wojnie Koźuchów stracił wiele swoich praw i przywilejów. Powoli jednak miasto podnosiło się z upadku, odbudowano i przebudowano wiele obiektów, między innymi kościół farny i ratusz. W 1678 roku założono wodociąg, doprowadzające wodę z okolicznych wzgórz. Rozbudowały się przedmieścia, na jednym z nich ewangelicy zbudowali swój cmentarz (dzisiejsze lapidarium). W czasie wojny północnej do Koźuchowa wkroczyły wojska szwedzkie Karola XII.

W 1709 roku za murami miasta wzniesiono kościół ewangelicki, a kilka lat później szkołę.

W XVII wieku miasto nawiedziły liczne epidemie, klęski nieurodzaju, pożary. Efektem toczących się od XVII do XIX wieku wojen był upadek gospodarczy miasta. Pierwsza fabryka włókiennicza pojawiła się w mieście już w końcu XVIII wieku, jednak rozwój przemysłu w Koźuchowie był bardzo powolny. Główną przyczyną był brak wody w mieście. Ponadto doświadczeni wojnami mieszkańcy nie zgodzili się, by przez Koźuchów przebiegała szosa Berlin-Wrocław. Droga, którą rozpoczęto, w 1817 roku, przecięła Nową Sól, a Koźuchów został na uboczu ważnych szlaków komunikacyjnych.

W 1849 roku rozbudowano ratusz, a w 1869 roku uruchomiono nowy szpital, w 1909 roku wprowadzono elektryczne oświetlenie i uruchomiono wodociągi miejskie, likwidując lampy naftowe oraz drewniane rury i zbiorniki na wodę. Na przełomie XIX i XX wieku rozbudowały się przedmieścia, szczególnie tereny położone po wschodniej stronie miasta. Tam też wzniesiono w roku 1890 dworzec kolejowy. Koźuchów otrzymał połączenie kolejowe z Nową Solą i Żaganiem. W zachodniej części miasta, w latach trzydziestych XX wieku, powstały obszerne koszary wojskowe. Działania wojenne II wojny światowej ominęły Koźuchów. Pod koniec 1943 roku zorganizowano w mieście filię obozu koncentracyjnego Gross-Rosen. Więźniowie byli zatrudnieni w miejscowych zakładach przemysłowych, rolnictwie i w warsztatach rzemieślniczych. 14 lutego 1945 roku miasto zajęły wojska radzieckie, a latem tego roku zorganizowano polską administrację. Po wojnie Koźuchów nadal był siedzibą władz powiatowych, w 1953 roku zlikwidowano powiat koźuchowski, a władze powiatowe przeniesione zostały do Nowej Soli.

Jak wspomniano najcenniejszym zabytkiem Koźuchowa są relikty średniowiecznych fortyfikacji miasta. Zachowane w dobrym stanie prawie na całym obwodzie stanowią wyjątkowy w skali Polski przy-

kład budownictwa obronnego. Koźuchów, podobnie jak wiele innych miast na Śląsku, pierwotnie otoczony był umocnieniami drewniano-ziemnymi. Jednak już na początku XIV wieku miasto otoczono wysokim kamiennym murem wzmocnionym gęsto rozmieszczonymi basztami. Przed murem znajdowała się szeroka wypełniona wodą fosa. W XV wieku fortyfikacje zostały zmodernizowane. Wzniesiono drugi, zewnętrzny pierścień kurtyn, niższy od wewnętrznego i zaopatrzony w masywne basteje. Wewnętrzny pas murów zwieńczony był gankiem bojowym z przedpiersiem zaopatrzonym w liczne otwory strzelnicze. Zewnętrzna kurtyna wraz z bastejami zwieńczona była krenelażem. Do miasta prowadziły cztery bramy. Od wschodu Brama Głogowska, od północnego-zachodu Brama Krośnieńska, od zachodu Brama Żagańska i od południa Brama Szprotawska. Fortyfikacje miasta sprzężone z znajdującym się w północnej części zamkiem i jego umocnieniami stanowiły przez stulecia skuteczny system obronny Koźuchowa.

Fortyfikacje Koźuchowa nie były dotychczas przedmiotem kompleksowych badań historycznych, archeologicznych i architektoniczno-konserwatorskich. Niemniej ten bezcenny zespół budowli obronnych już teraz wart jest zagospodarowania i udostępnienia dla turystów.

W planach rewitalizacji Starego Miasta przewiduje się wykorzystanie pozostałości systemu obronnego dla celów komercyjnych. Dlatego planuje się wykonanie niezbędnych prac budowlanych, dzięki którym obwarowania staną się dostępne dla zwiedzających. Prace te związane będą z wszystkimi elementami fortyfikacji.

Na koronie murów w południowym odcinku zbudowany zostanie, przekryty drewnianym dachem, ganek bojowy. Na ganek będzie można wejść z poziomu drugiej kondygnacji baszty, której górna część zostanie zrekonstruowana. Nie istnieje możliwość wiernego odtworzenia najwyższego odcinka murów obronnych (ganek bojowy). Dlatego będzie on, wkompo-

nowanym harmonijnie w całość, elementem współczesnym. Wydaje się, że na podstawie badań historycznych, architektonicznych i konserwatorskich, rekonstrukcja górnych kondygnacji baszty będzie możliwa. Również, z punktu widzenia konserwatorskiego, możliwa jest rekonstrukcja fragmentów bastei.

Planuje się zmianę elewacji zamku. Dotychczasowy tynk, tzw. cyklina, zostanie zastąpiony tynkiem gładkim. Kolor elewacji powinien być adekwatny do epoki, z której pochodzi budowla. Dojście do zamku zlokalizowane na nasypie gruntowym przecinającym fosę zostanie zastąpione drewnianym mostem zwoodzonym nawiązującym charakterem do budowli militarnych. Wzdłuż północnego odcinka murów obronnych, na stokach fosy, zostaną wykonane kamienne schody ułożone na gruncie. W tym miejscu rozpoczynać się będzie trasa turystyczna biegnąca wzdłuż murów obronnych.

Fosę na całej jej długości należy przeznaczyć na trasę turystyczną. Niezbędne będzie jej oczyszczenie i odwodnienie. Należy również wykonać przejścia umożliwiające wejście lub wyjście z rowu w kierunku miasta.

W budynku usytuowanym we wschodniej części miasta, w bezpośrednim sąsiedztwie fosy (dawny ma-

gazyn) planuje się ulokowanie siedziby muzeum sztuki militarnej. Należy przywrócić pierwotną formę budynku, a wewnątrz adaptować na nowe funkcje.

Wał ziemny przecinający fosę w osi dawnej bramy miejskiej zastąpiony zostanie murowanym z kamienia arkadowym mostem. Pozwoli to na utrzymanie komunikacji w tym miejscu miasta, a jednocześnie uczyni fosę oraz pozwoli na bezkolizyjne przejście trasy turystycznej pod mostem.

W miejscu betonowego placu w północno-wschodniej części miasta, po zewnętrznej stronie murów obronnych powstanie parking dla samochodów osobowych i autobusów wraz z infrastrukturą. Niezbędne będzie przebicie w murze obronnym przejścia łączącego parking ze Starym Miastem.

Jak widać planowany zakres prac adaptacyjnych, związanych z udostępnieniem dla celów turystycznych pozostałości średniowiecznego systemu obronnego Koźuchowa, będzie bardzo duży. Wydaje się jednak, że ten projekt może być jedyną szansą na ożywienie miasta, które od kilkunastu lat znajduje się w stanie stagnacji. Ożywienie takie może być warunkiem, aby planowany przez władze miasta proces rewitalizacji starówki powiódł się.

BIBLIOGRAFIA

- S. Kowalski, J. Muszyński, *Koźuchów. Zarys historii*, Koźuchów 1995.
 E. Małachowicz, *Konserwacja i rewitalizacja architektury w zespołach i krajobrazie*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej, Wrocław 1994.